

انسانی در جستجوی مفهوم انسان

بررسی مؤلفه‌های اگزیستانسیالیستی اندیشه‌ی دینی علی شریعتی
با نظری بر اندیشه‌ی کی‌یر که‌گور و سارتر

مهرنگیز (مهرسا) نعمتی

۱۳۹۳

انتشارات آوند اندیشه

سرشناسه	: نعمتی، مهرانگیز، ۱۳۵۷ - .
عنوان و پدیدآور	: انسانی در جستجوی مفهوم انسان؛ بررسی مؤلفه‌های آگزیستانسیالیستی اندیشه‌ی دینی علی شریعتی با نظری بر اندیشه‌ی کی‌یر که‌گور و سارتر / مهرانگیز نعمتی.
مشخصات نشر	: شیراز، آوند اندیشه ۱۳۹۳.
مشخصات ظاهری	: ۱۲۰ ص.
شابک	: 978-600-5631-48-7 : ۶۵۰۰۰ ریال
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیبا
موضوع	: شریعتی، علی، ۱۳۱۲ - ۱۳۵۶. - نقد و تفسیر
موضوع	: کی‌یر که‌گور، سورن آبو، ۱۸۱۳ - ۱۸۵۵ م. - نقد و تفسیر
موضوع	: سارتر، ژان پل، ۱۹۰۵ - ۱۹۸۰ م. - نقد و تفسیر
موضوع	: آگزیستانسیالیسم
موضوع	: انسان‌گرایی
موضوع	: اسلام و انسان‌گرایی
رده‌بندی کنگره	: ۱۳۹۲ ۸ الف ۷ ن / ۸۱۹ B
رده‌بندی دیویی	: ۱۴۲ / ۷۸
شماره کتابشناسی ملی	: ۳۲۱۸۲۷۱

انسانی در جستجوی مفهوم انسان

مهرانگیز (مهرسا) نعمتی

چاپ اول / ۱۳۹۳ / ۳۰۰۰ جلد / چاپ: فخر ایران

کتاب‌آرایی: ثریا سلطانی / طرح جلد: محمود خبیر

شابک: ۷-۴۸-۵۶۳۱-۶۰۰-۹۷۸ / قیمت: ۶۵۰۰ تومان

حق چاپ برای ناشر و نویسنده محفوظ است.

دفتر شیراز: هدایت غربی، کوچه ۷، پلاک ۲۲۸، تلفن: ۰۷۱۱-۳۲۳۵۸۴۵۶

پیش گفتار

اهمیت انسان و مسایل مربوط به او، بر کسی پوشیده نیست و در واقع تمامی حوزه‌های علوم انسانی هر یک به نحوی با آن درگیرند و هر یک آن را از زاویه‌ای مورد بررسی قرار داده‌اند. انسان آن چنان محل بحث آرا و نظرات گوناگون قرار گرفته است که گاهی در بحث از پدیده‌ی زبان (یوهان گوتفرد هردر)^۱ گاهی در تکنولوژی رفتاری (بورس ف. اسکینر)^۲، و گاهی با بررسی عوامل اجتماعی او در نهادها مورد توجه قرار گرفته است (آرنولد گهلن)^۳ و عده‌ی دیگری نیز منحصربه‌فرد بودن او را به واسطه‌ی قدرت انتخاب و مسؤولیت‌پذیری او دانسته‌اند (به عنوان نمونه، متفکران اگزیستانسیالیست^۴). در هر صورت انسان همیشه در مرکز بحث‌ها بوده است و پیدایش دانشی به نام انسان‌شناسی، به خصوص ثمره‌ی توجه جدید انسان به خویشتن است و ایمانوئل کانت برای اولین بار با طرح سؤال اساسی که اساساً

^۱ Gottfried Herder

^۲ Skinner

^۳ Arnold Gohlen

^۴ Existencialis

انسان چیست، ذهن را متوجه مطالب عمیق‌تری کرد. تفکر در مورد این مطلب که انسان بودن صرفاً یک واقعه نیست بلکه تعیین بخشیدن به خود است، مطلبی است که هر ذهنی را می‌تواند درگیر کند و به کندوکاو وادارد. به‌خصوص این که انسان همواره به خود و موضوعات مربوط به خود با دقت خاصی نظر کرده است. از بین همه‌ی مسایل مرتبط با انسان، موضوعاتی چون، انسان بودن، تعالی، عظمت وجودی انسان، ویژگی‌های منحصر به فرد انسان به عنوان موجودی با شعور، آگاه و مسؤول، مسایلی است که متفکران در دو حوزه‌ی دین و فلسفه نیز به صورت‌های مختلف آن را مورد بررسی قرار داده‌اند. این امور، در فلسفه به‌خصوص در حوزه‌ی فلسفه‌ی اگزیستانس مورد بررسی ویژه قرار گرفته است به‌طوری که اصطلاح اگزیستانس در اصل برای انسان به کار می‌رود و خاص اوست. در حوزه‌ی دین نیز این مسایل با شدت و ضعف‌های گوناگون مورد توجه متفکران دینی قرار گرفته است. از میان متفکران دینی مسلمان، به‌خصوص علی شریعتی - که مسأله‌ی انسان برای او از اهمیت خاصی برخوردار است - در آثار خود به‌طور مفصل به این مسایل پرداخته است. ایشان در موارد و موقعیت‌های مختلف، با مستندات قرآنی اهمیت مقام و منزلت انسان در اسلام را خاطرنشان کرده و با قلم توانای خود تصویر زیبایی از اسلام را به تصویر کشیده است. از میان متفکران دینی در مسیحیت در دهه‌ی هشتاد میلادی که در همین راستا تلاش کرده است نیز سورن کی‌یر که گور دانمارکی شایستگی ذکر است.

مفاهیم بلند و متعالی که در این شاخه از فلسفه مورد توجه است مفاهیمی است که ذهن هر متفکری را به سوی خود می‌کشاند و به بحث در این حوزه وارد می‌کند، به‌خصوص که اصلی‌ترین محور این بحث‌ها انسان باشد و امکانات و توانایی‌هایش؛ و در زمانه‌ای که علی شریعتی می‌زیست نیز همین

انسان است که در بین انبوهی از مکاتب گرفتار آمده بود و هر کدام به شکلی بر او خودنمایی می‌کردند. در ایران نیز تا آن زمان شعار فرنگی‌مآبی شدن امثال تقی‌زاده پیروانی داشت و غرب‌زدگی و فراموشی خویش‌شناسانی هنوز رواج داشت. این جا بود که شریعتی با توانایی ویژه‌ای سعی نمود با تلفیق مفاهیم و دانش روز با آموزه‌های اصیل اسلامی به یاری نسلی بشتابد که در دوراهی انتخاب‌های گوناگون مانده بود. او در سخنرانی‌هایش دلیل برتری اگرستانسیالیسم (انسان‌گرایی) را بر سرمایه‌داری و سوسیالیسم و ماشینیسم این می‌دانست که دعوتی است به بازگشت انسان به خویش‌شناسی خویش، تجدید آشنایی با فطرت آزاد، قدسی و متعالی خود و کشف راز و رمزها و درون‌کاوی‌های وجودی آدمی؛ ضمن این که از کاستی‌های این مکتب نیز غافل نماند و انتقاداتی هم بر آن دارد. شریعتی معتقد بود برای شناخت مکاتب گوناگون پیش از هر چیز، تصویری که آن مکتب از انسان دارد اهمیت دارد لذا باید تعریف انسان در این مکاتب بررسی شود تا بشود فهمید هر یک از آنان چه ارزشی برای انسان قائل هستند و از این روست که محور اصلی بحث‌هایش انسان است. "انسان اسلام"، "انسان عصر جدید"، "انسان قرآن"، "انسان بی‌خود"، "انسان الینه و مسخ شده"، "انسان عصیان‌گر" و "انسانی در جست‌وجوی فلاح یا رستگاری". و در مرحله بعد برای آن که بتواند انسان واقعی را به فرد معرفی کند باید نمونه و شاخص ارائه دهد. در این مرحله او به سراغ نمونه‌هایی می‌رود که در مکتب اسلام رشد کرده‌اند. فاطمه (س) را مثال می‌آورد که الگوی زن مسلمان است و فرآیند "شدن" انسانی را به بهترین وجه ممکن طی کرده است و علی (ع) را، که او را انسان متعالی می‌نامد و ابوذر را که او را یک روشن‌فکر واقعی نام می‌نهد. حتی آن که هر چند می‌رفت تا سرنوشت شومی را برای خود رقم بزند اما در یک لحظه‌ی

بی‌نهایت حساس با انتخاب درست و آگاهانه‌اش خود را از سراشیبی سقوط نجات می‌بخشد. ذکر این نمونه‌ها نشان دهنده‌ی آن است که شریعتی به بهترین شکل ممکن از مفاهیم اگزیستانسیالیستی استفاده کرده است تا هم انسان بی‌خود شده را به خودشناسی دعوت کند و ارزش‌ها و امکانات انسان را به او یادآوری کند و هم با تکیه بر ارزش‌های انسانی و دینی، اسلام حقیقی را به نسل مضطرب در راه مانده نشان دهد. سورن کی‌یر که گور هم در تلاش برای شناساندن مسیحیت حقیقی دست به اقدامات ارزنده‌ای می‌زند تا به‌طور غیرمستقیم و از راه نوشتن داستان، مفاهیم اصلی دینی را بازسازی کند. کتاب ترس و لرز او به‌طور کامل در مورد حضرت ابراهیم علیه‌السلام و ایمان اوست. او در این کتاب می‌کوشد تا با ذکر داستان قربانی کردن فرزندش به امر خدا به بررسی مقوله‌ی ایمان بپردازد. در دیگر آثار او مفهوم انسان و خصوصیات ویژه‌ی او به‌عنوان یک اگزیستانس مورد بحث قرار گرفته است. شاید در یک کلام بتوان گفت هر دو متفکر تلاش کرده‌اند تا این موجود "خودآگاه مسؤول انتخابگر تعالی‌خواه تنها" خود و دینش را بهتر بشناسد. بی‌شک یافتن وجوه شباهت در اندیشه‌ی افرادی چون علی شریعتی و آن چه در اندیشه‌ی متفکران خداباوری چون کی‌یر که گور است می‌تواند ما را در دستیابی به نقاط مشترک اندیشه‌ی متفکران خداباور یاری نماید.

توضیح این مطلب ضروری است که تفکرات اگزیستانسیالیستی به اگزیستانسیالیست دینی و غیردینی قابل تقسیم است و اگزیستانسیالیست دینی با توجه به نقش محوری که برای خداوند در هستی قائل است بسیاری از تناقضات و مشکلات اگزیستانسیالیست غیردینی را ندارد. به‌عنوان مثال در اگزیستانسیالیست غیردینی نمی‌توان برای ارزش‌های اخلاقی مرجع و منبع خاصی جست‌وجو کرد و هر فرد هر عملی را که خود اخلاقی بیندارد همان

عمل اخلاقی محسوب می‌شود در حالی که در اگزیستانسیالیست دینی با توجه به دستورات دینی این مسأله حل شده است و معیارهای مشخصی برای عمل اخلاقی وجود دارد. با وجود این که معادل فارسی واژه‌ی اگزیستانسیالیست، کلمه‌ی انسان‌گرایی است اما به دلیل کاربرد وسیع واژه‌ی اگزیستانسیالیست، ما همین واژه را در متن استفاده کرده‌ایم.

برای آشنایی بیش‌تر با مفاهیم پایه‌ای بحث لازم است مطالبی را در مورد فلسفه‌ی اگزیستانسیالیسم بیاوریم. به‌همین جهت فصل اول شامل معنای لغوی و اصطلاحی واژه‌ی اگزیستانس، تعریف فلسفه‌ی اگزیستانسیالیسم، پیشینه‌ی فلسفه‌ی اگزیستانسیالیسم و دوره‌ی پساکانتی و پیش درآمد فلسفه‌ی اگزیستانسیالیسم است. در فصل دوم، زندگی، آثار و اندیشه‌های سورن کی‌یر که گور و علی شریعتی بیان شده است و شباهت‌ها و تفاوت‌های موجود در اندیشه‌ی این دو متفکر ذکر شده است. در این فصل که شاید بتوان گفت مهم‌ترین فصل کتاب محسوب می‌شود با ذکر شباهت‌های موجود در اندیشه‌ی این دو متفکر دینی سعی شده است به نقش دین در هدفمند شدن و پویایی زندگی بشر اشاره گردد. فصل سوم نیز به بخشی از اندیشه‌های ژان پل سارتر اختصاص یافته است که از جهت دینی قابل نقد و بررسی می‌باشد. مواردی مثل وانهادگی بشر، آزادی و اخلاقیات از نظر سارتر. هدف از طرح این اندیشه‌ها بررسی نمونه‌ای از اگزیستانسیالیسم غیردینی و ذکر اشکالات آن و مقایسه‌ی آن با اگزیستانسیالیسم دینی است.

در پایان یادآور می‌شوم که این کتاب در واقع برگرفته از پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد بنده است و به‌همین جهت قدردانی از راهنمایی‌های آقای دکتر جوانی، خانم دکتر صابری و خانم دکتر هوشنگی بر من لازم است.

فهرست مطالب

فصل اول / اگزیستانسیالیسم (انسان گرایی)

۱۵	مقدمه
۱۵	معناشناسی اگزیستانس
۱۶	تعریف فلسفه‌ی اگزیستانسیالیسم
۱۹	مؤلفه‌های فلسفه‌ی اگزیستانس
۲۴	انسان در فلسفه‌های اگزیستانس
۲۵	پیشینه‌ی فلسفه‌های اگزیستانس
۲۷	دوره‌ی پساکانتی و پیش‌درآمد پیدایش نهضت اگزیستانسیالیسم

فصل دوم / مشترکات اندیشه‌ی علی شریعتی و کی‌یر که‌گور

۳۷	زندگی، آثار و زمینه‌های تأثیرگذار در اندیشه‌ی کی‌یر که‌گور
۴۱	زندگی، آثار و زمینه‌های تأثیرگذار در اندیشه‌ی علی شریعتی
۴۵	نقاط اشتراک اندیشه‌ی دینی سورن کی‌یر که‌گور و علی شریعتی
۴۷	انسان بودن
۵۷	خودآگاه بودن
۶۴	آزادی و انتخاب

۷۱	مسئولیت
۸۰	تعالی
۸۳	تنهایی
۸۶	مسیحی زیستن و مسلمان زیستن

فصل سوم / اگزستانسیالیسم غیردینی (سارتر)

۸۹	مقدمه
۹۰	زندگی، آثار و زمینه‌های تأثیرگذار در اندیشه‌ی سارتر
۹۲	آزادی
۹۶	وأنهادگی بشر
۱۰۰	اخلاقیات

۱۰۷	- سخن پایانی
۱۱۳	- فهرست منابع